

EDSHULT

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27

EDSHULT

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Redaktion

Lars Jönnes och Kristoffer Ärnback

Omslag: Manbyggnaden på Övermo gård, en ovanligt stor byggnad i Leksandsbygden.

Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Kristoffer Årnäck, Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet 12014/00618. De drönbilder som förekommer i rapporten har spridningstillstånd enligt lantmäteriets beslut 2020-10-08/LM2020/023352

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

Innehåll

Beskrivning	7
Historik	7
Landskap och placering	7
Äldre gårdar	7
Småhusbebyggelse	8
Övrigt	12
Värden	12
Platsnamn	12
Landskapet vid Österdalälvens utlopp ur Siljan	12
Ovanligt stora gårdar	16
Hus formade med inspiration från Leksandsbygden	21
Trafikdifferentiering	24
Småhusbebyggelse på 1970-talet	25
Värdekarta	28
Vad är ett kulturmiljöprogram?	30

Edshultsområdet avskiljs idag från Åkerö av Insjövägen i väster och från Övermo by av järnvägen och riksväg 70 i öster. Området kring Prins Augusts väg hörde historiskt till Övermo by.

Beskrivning

HISTORIK: Edshult ligger i Härads fjärding i Leksands socken. Området innefattade historiskt endast tre gårdar och i övrigt vidsträckt öppen odlingsmark i riktning mot Övermo. Sedan 1970-talet är merparten av den gamla odlingsmarken bebyggd med bostadshus av olika slag, samt ett större äldreboende. Edshult ligger i Leksands kommun, som ursprungligen bildades som Leksands landskommun 1863. År 1971 ombildades landskommunen till Leksands kommun. År 1974 uppgick Siljansnäs och Åls kommuner i Leksands kommun.

LANDSKAP OCH PLACERING:

- Edshult är beläget mellan Åkerö i väster och Övermo i öster. Området avskiljs från Åkerö av Insjövägen, och från Övermo av järnvägen mellan Insjön och Leksand samt Riksväg 70.
- Området är beläget på en flack norrsluttning som övergår i skarp sluttning mot Österdalälven. På andra sidan älven finns Leksands-Noret.

ÄLDRE GÅRDAR:

- Edshult var tidigare bebyggt med endast tre gårdar, Övermo gård (Ros'ns) i norr (Edshult 1:108), Edshult i mitten (Edshult 1:1) och Korsnäsgården i söder (Edshult 1:112). Övermo gård uppfördes av kronofogden Samuel Hartzell 1805 och kom senare att ägas av familjen Ros, därav det alternativa namnet. Edshult, som gett namn till området, uppfördes under 1700-talets senare hälft av makarna Erik Samuel Edman och Christina Catharina Hult. Gårdsnamnet antas vara en sammanslagning av parets efternamn. Även Edshult kom senare att ägas av familjen Ros. Korsnäsgården har anor från åtminstone slutet av 1700-talet, då notarien Jean Arndt Cornéer och Eva Sophia Bergius bodde på platsen. På 1870-talet uppköptes gården av Dalelvarnes Strömbyggnads AB, ett bolag anknutet till Dalelvarnes flottningsförening, där Stora Kopparbergs Bergslags AB och Korsnäsbolaget var stora delägare. Därefter nyttjades gården länge som bostad till flottningschefer och -inspektörer, varefter fastigheten i början av 1940-talet övergick helt i Korsnäsbolagets ägo. Detta efter Dalelvarnes Strömbyggnads AB upplöstes 1935.
- Samtliga tre äldre gårdar i Edshult är uppförda i en karaktär som skiljer sig starkt mot den gängse äldre bebyggelsekaraktären i Leksand, och för den delen - Övre Dalarna. Särskilt Övermo gård är som anläggning unik i Leksand, både till sin storlek och karaktär.
- Övermo gård är en stor anläggning bestående av en mangård och en fägård som ligger åtskilda från varandra geografiskt. Mangården är uppbyggd kring ett stort reveterat bostadshus i två- och en halv våning i söder samt två flygelbyggnader mot Övermovägen i norr. I

sydöst finns ett ovanligt stort härbre. På andra sidan Övermovägen och lätt förskjutet mot nordöst finns några kvarvarande byggnader tillhörande anläggningens fågård. Längs Övermovägen i norr och Soldatvägen i öster finns spår av äldre lönnalléer som är och har varit en viktig beståndsdel i den påkostade gårdens arkitektoniska helhet och karaktär. Även den kvarvarande öppna odlingsmark som utbreder sig norr om Övermovägen är och har varit en viktig beståndsdel i gårdens karaktär. Manbyggnaden och flyglarna på Övermo gård är uppförda i liggtimmerkonstruktion, men har reveterats och avfärgats ljusgula. Manbyggnaden har ett karaktäristiskt valmat tak som kröns av två tegelskorstenar. Taket är än idag täckt med stavspån, vilket är anmärkningsvärt. Mot norr finns en omfattande och karaktäristisk farstukvist/veranda i två våningar med lövsågade detaljer. De kvarvarande äldre ekonomibygnaderna utgörs dels av ett par ovanligt stora trösklogar och ett fåhus med bottenvåning i gjutmur i vinkel öster om dessa. Byggnaden är uppförd kring 1850 och är ett exempel på ett ovanligt stort uthus i Leksand. Odlingsmarken intill den gamla fågården, Färjeåkern, har nyligen till del bebyggts med flerbostadshus.

- Edshult är beläget på en långsmal tomt strax sydväst om Övermo gård. Anläggningen består av en mangård med ett större bostadshus av salsbyggnadstyp i en våning med valmat tak som flankeras av två flygelbyggnader samt ett par härbren i söder. Mangården är omgärdad av en häck med öppning mot Insjövägen i väster. Från ingången, som är försedd med grindar i smidesjärn på granitstolpar, löper en lönnallé med grusad väg österut i axel med ingången till huvudbyggnaden. Vid sidan av denna huvudanfart nås gårdstunet även från en tillfartsväg i norr. Mellan husen finns en rund grusplan med en rund fontän i mitten. Någon intakt fågård finns inte kvar i omgivningen. Den ljusgula reveterade manbyggnaden på Edshult moderniserades kraftigt kring 1900-talets mitt med bland annat nya fönster och ett sparsmakat klassicistiskt entréparti med tempelgavel, kolonner och ytterdörrar i ädelträ och glas. Även flygelbyggnaderna tycks ha moderniserats vid samma tillfälle.
- Av Korsnäsgården återstår två flygelbyggnader från 1700-talet söder om Kaptensvägen. Båda byggnaderna har genomgått ombyggnader bland annat i form av tilläggsisolering, panelbyte och fönsterbyten och har därigenom mist sin ålderdomliga karaktär.

SMÅHUSBEBYGGELSE:

- De södra och östra delarna av Edshult är bebyggda med olika varianter av bostadsbyggnader uppförda i huvudsak under 1970-talet.

Manbyggnaden och en av flyglarna tillhörande Övermo gård. Byggnaden är reveterad med puts som avfärgats gul, och har ett valmat stavsänstak. Byggnaden genomgick en stor restaurering med hög ambitionsnivå kring 1970-talet slut. Edshult 1:108.

Kvarvarande bebyggelse tillhörande fägården på Övermo gård. Den delvis putsade byggnaden är ett fähus uppfört kring 1850 med bottenvåning i så kallad gjutmur. Gjutmuren tillverkades genom att stapla sten i en form och sedan ingjuta den i kalk. Sannolikt för att hålla gjutförmarna från varandra användes gamla lieblad, som är kvar ingjutna i muren. Leksandskarlarna var under 1800-talet experter på denna nya byggnadsteknik och uppförde ett stort antal sådana stora fähus från Jämtland i norr till Mälardalen i söder. I Övre Dalarna är de däremot mycket ovanliga i denna storlek. Edshult 1:124.

Edshults mangård som härrör från 1700-talet, men genomgick en stor renovering sannolikt under 1940-talet. Edshult 1:1. Anfarten till gården kantas av ädellövträd.

Det nuvarande entrépartiet är sannolikt tillkommet i samband med renoveringen. Edshult 1:1.

De två flyglarna på bilden är de enda kvarvarande spåren av Korsnäsgården. Edshult 1:112.

- Längs Soldatvägen, Rotevägen och delvis även Trumslagarvägen finns enhetliga faluröda parhus som uppfördes som provisoriska bostäder för äldre år 1972. Parhus förekommer även mellan Nordstjärnans väg och Flottistens väg. De senare är sannolikt uppförda senare och framträder utformade i en stil som anknyter till Leksandsbygdens äldre byggnadskultur, med flacka sadeltak, faluröd locklistpanel, spröjsade fönster och farstukvistar med svarvade hörnstolpar. Byggnaderna är också placerade med större variationsrikedom än de förutnämnda parhusen från 1972.
- I de södra och östra delarna av området finns en mångfald av småhus. De flesta med sadeltak med betongtegeltäckning samt fasader av faluröd lockpanel alternativt kalksandsten – eller kombinationer av de båda. Välbevarade hus har ofta ytterdörrar i ek. Det förekommer även betsade furudörrar. Bland småhusbebyggelsen finns, beträffande husens utformning och placering på tomten, både enhetliga och variationsrika stråk. Om husen är enhetligt utformade eller inte beror sannolikt på vilket entreprenadmodell som nyttjats då byggnaderna uppförts. Stråk med kataloghus tenderar exempelvis till att vara mer mångformiga, eftersom ett och samma företag kunde tillhandahålla en mångfald av olika hustyper samtidigt. Det förekommer även delområden där alla byggnader är ritade av ett ritkontor och senare även uppförda av en entreprenör. Sådana områden är oftast mer enhetliga till sin karaktär. Kring Neptuns väg samt väster om Pipblåsarvägen finns exempelvis mycket enhetliga småhus som byggdes 1973 av Byggnadsingenjör Nils Skoglund AB. Husen är alla långsmala med sadeltak och inklädda med faluröd locklistpanel. Alla byggnader har förutom en gemensam form och fasadutformning även karaktäristiska fönsteromfattningar av ett slag som förekommer på åtminstone två äldre byggnader i närområdet: Leksands järnvägsstation och Rutebo keramik i Källberget. Byggnaderna liknar de faluröda flerbostadshus som uppfördes bland annat i kvarteret Grewesmühl i Leksands-Noret under 1970-talet och är formgivna av Benny Agnas ritkontor, som även utformade den faluröda bebyggelsen i ovan nämnda kvarter.
- Längs Prins August väg och Tomtens väg i söder finns egnahemsbebyggelse ursprungligen tillhörande Övermo by. Byggnaderna i området är i huvudsak uppförda under 1940-, 1950- och 1960-talen och många byggnader har enkel grundform med sadeltak som täcks av rött tegel och ljusa putsade fasader.
- Småhusbebyggelsen i Edshult är till viss del trafikdifferentierad, vilket är tidstypiskt för småhusområden tillkomna under 1970-talet. Trafikdifferentiering, att skilja olika trafikslag från varandra i den fysiska miljön, var en mycket framträdande del av dåtidens fysiska planering. Bebyggelseenheter kring Näckens-, Flottistens- och

Nordstjärnans väg är exempelvis belägna kring säck- och stickgator som är fränknoppade alla eventuella genomfartsleder, vilket förhindrar onödig och tung biltrafik vid bostäderna.

- Invid vissa småhus finns fortfarande villaträdgårdar i tidstypisk 1970-talsstil, med bland annat asfalterade garageuppfarter, gångstigar belagda med röda sandstensplattor, barrträd och tujor, måbärsäckar, gärdesgårdar och rotvirkesstolpar, stora öppna gräsmattor, buskage mot tomtens utkanter och hårdgjorda uteplatser som uppöser gränsen mellan inne och ute.

ÖVRIGT:

- I nordöst, norr om Övermovägen och intill järnvägen finns ett fiskeri samt även ett före detta tvätteri uppfört i tegel av Övermo tvättstugeförening 1943.
- I väster, mellan Edshultsvägen, Kaptensvägen och Insjövägen finns ett äldreboende i 1-3 våningar. Väster om servicehuset finns ett antal flerbostadshus i två våningar uppförda kring 1990.

Värden

Nedan beskrivs de värden som byarna bedöms besitta. I detta kulturmiljöprogram beskrivs kulturhistoriska och estetiska värden. Alla värden förklaras i sitt sammanhang, men utefter en förutbestämd grundmall som är lika för varje by.

Platsnamn

Platsnamn är ofta gamla, och med betydelser som är sprungna ur, eller anknytta till platsens specifika historia. Att beakta god ortnamnsred är lagstadgat enligt kulturmiljölagen. Flera av gatunamnen i Edshult har namn som är anknytta till fartygstrafik och flottning i Österdalälven och över Siljan. Korsnäsgården ägdes länge av Dalarnas flottningsförening, vilket är bakgrunden till de flottnings- och båtanknutna gatunamnen.

Värden/var varsam med

- Platsnamnen Edshult, Färjakern, Ålms backar (Färjbacken), Övermo gård, Ros'ns och Korsnäsgården.
- Fartygs- och flottningsanknutna namn: Nordstjärnans väg, Flottistens väg, Näckens väg, Pråktigs väg, Rans väg och Neptuns väg.

Landskapet vid Österdalälvens utlopp ur Siljan

Landskapet kring södra och västra Österviken och Österdalälvens utlopp ur Siljan är en unik kulturmiljö sammansatt av såväl landskap som bebyggelse. Sandstränderna och sandjordsplatån mellan Österviken och Källberget i

Småhus uppfört av Byggnadsingenjör Nils Skoglund AB 1973. Byggnaden är sannolikt ritad av Benny Agnas ritkontor, något som de karaktäristiska fönsteromfattningarna kan förtälja. Edshult 1:71.

Parhus som genom form och detaljer anpassats till Leksandsbygdens traditionella byggnadskultur. Edshult 1:89.

Österdalälvens utlopp ur Siljan från Tibble i öster. Bebyggelsen är småskalig och endast ett fåtal byggnader är högre än motsvarande två våningsplan. Landskapsbilden med de faluröda byarna, odlingsmarkerna och de blånande bergen har uppmärksammats under drygt 200 år och bildar ett kulturlandskap omistligt för Leksandsbygden.

Noret och Åkerö samt Edshult sammanbinds idag av en betongvalvbro uppförd år 1925. Nedströms den nuvarande bron fanns först en färja, från och med 1670-talet en flottbro.

söder samt Käringberget i norr berättar både historien om Siljans tillkomst, om odlingens uppkomst i bygden och historien bakom namnet Leksand. Ovan stränderna löper ett pärlband av gyttriga, komplexa och täta bymiljöer med mängder av små faluröda timmerhus som byggdes av de bönder som först brukade jorden. Denna, Leksands centralbygd, beboddes historiskt av småbrukare på kringbyggda gårdar som konstituerades av små avlånga timmerhus i högst två våningar. Den lågmälda bebyggelsen och de markerade byklungorna bildar än idag tillsammans med det säregna landskapet och de kvarvarande odlingsmarkerna, som var en förutsättning för livet på platsen lika mycket som husen, en alldeles egen karaktär som utmärker bygden även nationellt och internationellt. Till skillnad från i många andra delar av Sverige har 1900-talets tätortsutveckling med flerbostadshus, serviceinrättningar, offentliga byggnader i Noret samt enfamiljshus i anslutning till andra äldre byar inte nämnvärt påverkat läsbarheten i det historiska landskapet. Tack vare en strategisk lokalisering av nytillkommande bebyggelse har dessutom de äldre bondbyarna bibehållits som ett mycket framträdande skikt i kulturlandskapet. Att landskapets läsbarhet vidmakthållits är mycket tack vare en stor medvetenhet kring platsens värden och en vilja till att genomföra långtgående anpassningar till det kulturhistoriskt synnerligen värdefulla landskapet i frågor beträffande höjd, form och skala vid all nybyggnation. Bland småhus tillkomna under 1900-talet finns dessutom en betydande andel timmervillor samt byggnader med faluröd träfasad.

Edshult som en del av kulturlandskapet

Edshult omfattade fram tills 1970-talets början endast tre gårdar, som var ovanligt stora i förhållande till övrig bebyggelse i Leksand. Gårdarna, som beskrivs nedan, hade omfattande tillhörande jordbruksmarker, bland de största sammanhängande i hela Leksand under det tidiga 1800-talet. Från och med 1970-talets början uppfördes ny bebyggelse i form av ett ålderdomshem med parhus, samt flera kvarter med småhus på merparten av den odlingsmark som förut tillhörde dessa gårdar. Dessa nytillskott kom dock så gott som uteslutande att anpassas till det mycket värdefulla kulturlandskapet vid Österdalälvens utlopp ur Siljan beträffande skala och byggnadshöjd, samt i flera fall även beträffande färgsättning och detaljutformning. Det särskilda boendet Edshultsgården omfattar emellertid en del från sent 1900-tal som är i tre våningar.

Även om Edshult inte varit en av de typiska *dalälvsbyarna* har platsen historisk betydelse. Två av de storgårdar som fanns i området (Edshult och Övermo gård) finns ännu bevarade, dock endast med en bråkdel av sina ursprungliga jordbruksmarker. Den konsekvent återhållsamma skalan och byggnadshöjden om högst två våningar beträffande all nytillkommen bebyggelse (utom Edshultsgården) kan dessutom på ett tydligt vis berätta om hur man vid nybyggnad förhållit sig till det värdefulla kulturlandskapet kring Österdalälvens utlopp ur Siljan historiskt. Tack vare den återhållsamma skalan och byggnadshöjden inverkar inte den sena 1900-talsbebyggelsen negativt på den kulturhistoriska läsbarheten beträffande de omgivande mycket värdefulla kul-

turlandskapen med bondbyar beträffande exempelvis Västanvik, Karlsarvet, Åkerö, Övermo, Tibble och Lycka.

Värden

Landskapsbilden som den beskrivs ovan bedöms ha mycket höga kulturvärden och utgör en omistlig beståndsdel i Leksandsbygdens karaktär. Värdebärande är:

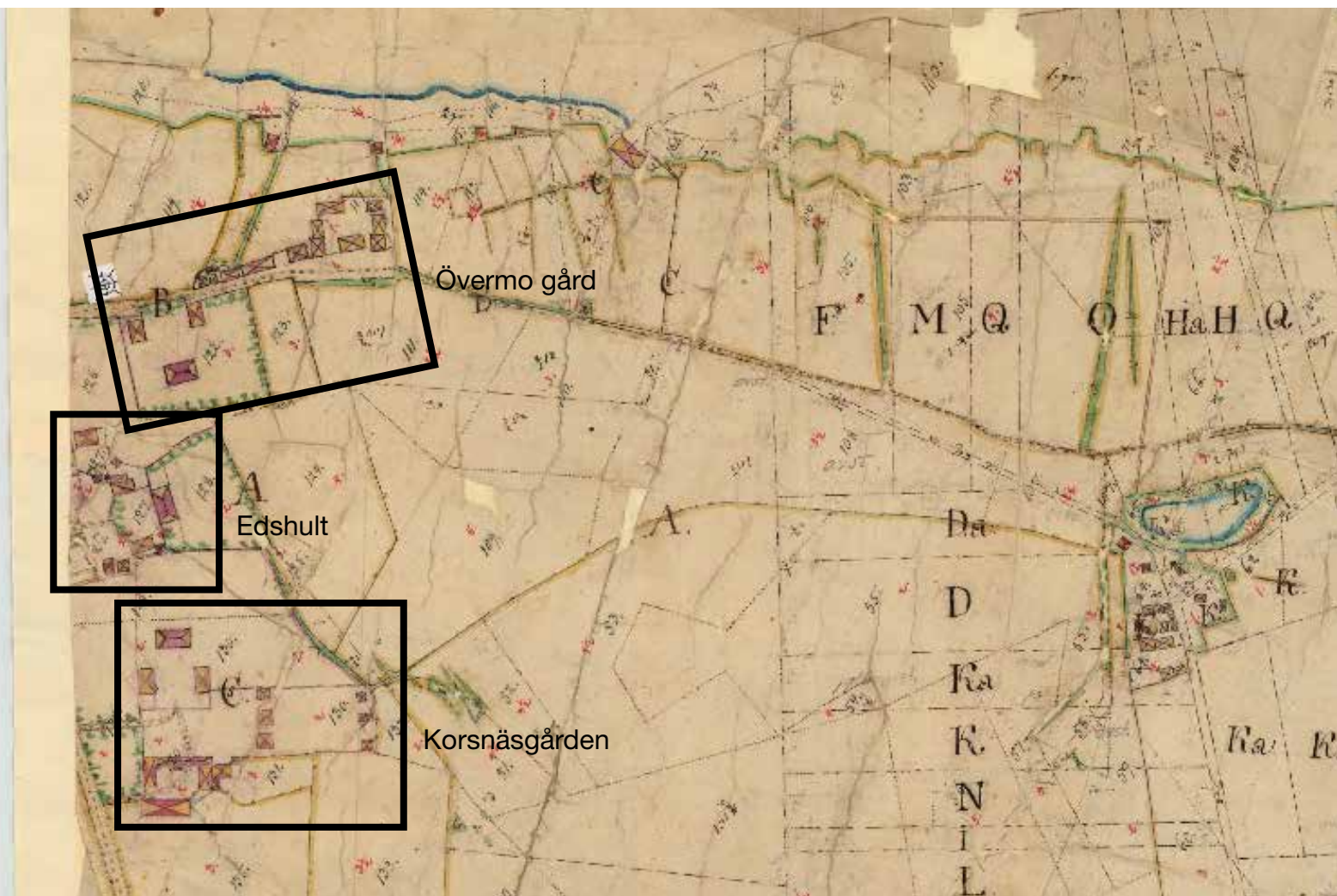
- Bebyggelsens småskaliga karaktär i täta klungor samlade intill odlingslandskapet, där gyttret av små kringbyggda gårdar med långsmala faluröda timmerbyggnader och, beträffande Edshult, senare väl anpassade, lågmälda tillskott av småhus skapar kärnan i Leksandsbygden.
- Den sammanhållna byggnadshöjden och skalan om högst två hela våningar beträffande såväl äldre som nyare tillkommen bebyggelse.
- De rika kulturlandskapen med öppen och hävdad odlingsmark på sandjordarna nära Österdalälven och Siljan. De hävdade odlingslandskapen mot Österviken har varit en förutsättning för bebyggelseutvecklingen på platsen historiskt. Till skillnad från i andra delar av Sverige, där byarna i samband med laga skifte ofta splittrades och hamnade på gammal odlingsmark, har den täta bebyggelsen i byarna vidmakthållit en tydlig gräns mot de sammanhängande områdena med fortfarande hävdad odlingsmark som finns mot Österdalälven och Österviken. Odlingsmarken åtskiljer även olika bydelar och klungor. I Edshult bedöms kvarvarande öppna och obebyggda delar av Färjåkern, liksom kvarvarande öppna och obebyggda landskapsavsnitt som avskiljer Edshult från Övermo i väster vara värdebärande.
- Det homogena men ändå mångformiga pärlband av bondbyar som löper längs med Österviken- och Österdalälvens stränder och de obrutna utsikterna mot Österdalälvens utlopp ur Siljan samt de blånande berg som omger platsen.

Ovanligt stora gårdar

I Edshult fanns tre för Leksand ovanligt stora och påkostade gårdar som uppfördes under 1700-talets senare hälft (Edshult och Korsnäsgården) samt 1805 (Övermo gård). Gårdsanläggningarna med sina åtskilda man- och fägårdar, alléplanteringar och stora manbyggnader var ett unikum i den annars homogena småbrukarbygd som Leksand utgjorde i äldre tider. Av de tre anläggningarna är Övermo gård den som idag är bäst bevarad. Här finns såväl bostadshus som flyglar kvar, samt delar av den fägård som låg på andra sidan Övermovägen norrut. Norrut finns även öppna ytor på den tidigare Färjeåkern som var en del av gårdens jordbruksegendom. Byggnaderna på mangården har total-

Kvarvarande ej bebyggda delar av Färjakern framför Övermo gård. Den öppna, ej bebyggda ytan är värdebärande för den kulturhistoriska avläsbarheten beträffande Övermo gård, samt en viktig beståndsdel i landskapet invid Österdalälven. Avgörande för värdet är att ytan ej är bebyggd.

Storskifteskartan visar de tre gårdarna Övermo gård, Edshult och Korsnäsgården. Källa, Lantmäteriets historiska kartor.

renoverats under 1970-talet senare hälft men på ett varsamt vis. Byggnaderna på fågården har nyligen genomgått en renovering. Edshult saknar idag fågård och mangården genomgick en omfattande renovering under 1940-talet, med bland annat fönster- och dörrbyten. Av Korsnäsgården återstår idag endast två helt ombyggda flyglar på den gamla mangården.

Det är inte möjligt att erbjuda något entydigt svar till varför de tre gårdarna i Edshult kunde växa sig så stora och omfattande. En avgörande faktor var emellertid tillgången på för Leksandsbygden ovanligt omfattande och sammanhängande jordegendom: bland annat i form av inägomark mellan nuvarande Insjövägen och Övermo by, den mark som sedan 1970-talet är bebyggd med småhus och kallas Edshult. Även den stora och rika Färjeåkeren intill Österdalälven i norr tycks vid storskiftet på 1820-talet utgjort en enda stor jordbruksenhet som satt samman med Övermo gård.

En annan bakgrund till gårdarnas tillblivelse kan vara de möjligheter som erbjöds driftiga personer att etablera förindustriella verksamheter i Leksandsbygden. Här fanns god tillgång på arbetskraft och många var dessutom vana vid att arbeta med bisysslor vid sidan av jordbruket. Vidare förde staten en merkantilistisk politik där inhemsk produktion och handel premierades. I mitten av 1700-talet etablerade Anders Munktell ett bomullsväveri i närheten av Korsnäsgården. Det blev upprinnelsen till en betydande produktion av bomullstyger i Leksands socken. Produktionen sköttes via ett så kallat förlags-system – alltså hemproduktion, där ett stort antal hushåll i Leksandsbygden involverades för att spinna bomullsgarner hemma på gården. Verksamheten vid »Leksands bomullsfabrique« övertogs senare av Jean Arndt Cornéer som uppförde Korsnäsgården och upprätthölls in på 1820-talet. Även inom familjen Ros, som under 1800-talet ägde både Övermo gård och Edshult, förekom liknande verksamheter.

Kvarvarande byggnader tillsammans med planteringar, alléer och andra strukturer tillhörande de tre gårdarna i Edshult har höga kulturvärden eftersom de kan berätta en speciell och annorlunda berättelse om Leksandsbygden under 1700-talets senare hälft och 1800-talet. Jämfört med övrig bebyggelse från samma tidsperiod framträder hela anläggningen med allt från jordbruksmark till byggnader avvikande, men tillblivelsen hade inte varit möjlig utan de speciella förutsättningar som det dåvarande svenska ekonomiska politiken tillsammans med platsen och bygden kunde erbjuda. Värdet förstärks av att byggnaderna är ovanliga i såväl Leksand som Övre Dalarna.

Öster om Färjbacken ligger Färjeå kern, som historiskt varit en stor öppen plats med sammanhängande odlingsmark. Inägan var bland de största i hela Leksand när storskifteskartan ritades åren 1819-1825. Förutom den lilla del som idag kvarstår mellan Färjeå kern och de nybyggda flerbostadshus som finns öster om Övermo gård, sträckte sig den öppna odlingsmarken förbi och långt väster om den nuvarande rondellen vid brofästet, ända bort till Åkerö by. Kvarvarande delar av Färjeå kern bedöms ha mycket höga kulturvärden som en beståndsdel i de sammanhängande odlingslandskapen nära Österdalälven och Siljan. Marken är dessutom en avgörande faktor för avläsbarheten och den historiska förståelsen beträffande Övermo gård, dess historia och framväxt, vilket förstärker värdet, men i avseende på gården och marken som en sammanhörande enhet. En möjlig tolkning till Färjeå kerns namn är att den på något vis sammanhängt med färjeläget vid Österdalälven.

Värden/var varsam med:

- Samtliga byggnader, tomtstrukturer, träd och anläggningsdetaljer tillhörande Övermo gård och Edshult i sin helhet. Timmerstommar tillhörande flygelbyggnaderna på Korsnäsgården.
- Manbyggnaderna och flyglarna på Övermo gård och Edshult till byggnadernas fasadkomposition, utformning beträffande färgsättning och fasadmaterial, takform och takmaterial, skorstenar, stom-

Fyra byggnader längs Pipblåsarvägen som anpassats till Leksandsbygden genom faluröd färgsättning, träfasad och speciella fönsteromfattningar. Edshult I:49, I:48, I:47 och I:46.

me, volym och form. Trots att båda byggnaderna genomgått renoveringar bedöms befintliga detaljer i form av verandor, farstukvistar, trappor, ytterdörrar och spröjsade träfönster ha höga kulturvärden.

- Välbevarade äldre interiörer på Övermo gård och Edshult.
- Samtliga äldre ekonomibygnader i sin helhet, samtliga sådana byggnader är ovanligt stora och påkostade. Fähuset på Övermo gård från tiden kring 1850 uppfört i gjutmursteknik är exempelvis det största i sitt slag i Leksand, trots att byggnadstekniken var en specialkunskap i bygden och det finns dokumenterat att liknande byggnader uppfördes av Leksandskarlar i andra omgivande landskap samt i mindre storlekar på gårdar runt om i bygden. Även de timrade härbren och trösklador som finns bevarade är imponerande till sin storlek.

- Trädgårdsanläggningar och detaljer så som lövträd, alléer, grusgångar, grindar, granitstolpar, fontäner, häckar och staket tillhörande Övermo gård och Edshult.
- Kvarvarande öppna och ej bebyggda delar av före detta Färjeåkern och kring Färjbacken. Av markavsnittet som avses ej är bebyggt är värdebärande.

Hus formade med inspiration från Leksandsbygden

Den svenska efterkrigstiden (1945–1980) präglas av mer eller mindre oavbruten ekonomisk tillväxt. Rationalitet eftersträvades såväl socialt som ekonomiskt, något som i hög grad påverkade den svenska byggnadskulturen. Motorn i tillväxten var den omfattande och arbetskraftskrävande industrisektorn, och i takt med att den expanderade kunde färre arbeta med hantverksmässigt byggande. Det var bland annat mot bakgrund av detta som byggsektorn utvecklade nya, mindre arbetskraftskrävande metoder för byggande. Ett populärt sätt att effektivisera byggbranschen var genom att prefabricera rationella byggelement och skapa monteringsfärdiga kataloghus, vilka tillhandahölls av husfabriker runt om i landet. Som en konsekvens av det mer rationella byggandet blev också byggnadskulturen mer likriktad över hela landet. Till en början var de flesta sådana hus i modernistisk stil, men mot 1970-talets senare hälft lyftes röster för mer lågmälda och historiskt förankrade kataloghus. Vissa lyhörda husfabriker gav gehör och började bland annat tillverka kataloghus med sadeltak och röda träfasader. Eftersom husfabrikernas marknad var hela landet ledde detta dock sällan till att byggnadsskicket återgick till att vara lokalt anpassat. Snarare kunde villatyper som passat bra i södra Sverige även dyka upp i Norrland, och vice versa.

I Leksand fanns redan tidigt en vilja att tillvarata bygdens lokala karaktär och särprägel även inför de förändringsprocesser som förestod den moderna epoken 1930–1980. Platsen skulle utvecklas, men inte på bekostnad av de unika värden som fanns i exempelvis de gamla byarna och det särpräglade landskapet vid Siljans utlopp i Österdalälven. Tankesättet, som implementerades av starka kulturpersonligheter så som Knis Karl Aronsson och tjänstemän så som distriktsarkitekten Erik Wählin, och som hade stark förankring bland politiker, företag och allmänhet föranledde bland annat att en stor andel av den bebyggelse som uppfördes i Leksand från och med tiden kring 1900-talets mitt anpassades till bygden genom exempelvis skala och placering i förhållande till landskapet. Det förekom även att olika byggnader till sitt utseende anpassades till Leksandsbygdens traditionella byggnadskultur. Bland annat uppfördes många byggnader med fasader i trä som målades falurött.

1965 uppköptes egendomen Övermo gård tillsammans med all inägomark tillhörande Edshult och Korsnäsgården av Leksands kommun. Under nästkommande 15 år uppfördes omfattande småhus- och parhusbebyggelse på den gamla åkermarken i öster. Det var även under en period tänkt att Övermo gård skulle rivas till förmån för småhusbebyggelse. De första husen som färdigställdes (1972) var de symmetriskt utplacerade parhus som finns belägna

längs Soldatvägen, Rotevägen och delvis även Trumslagarvägen. Byggnaderna uppfördes som »temporära åldringsbostäder« och var alltså redan från början betraktade som provisoriska. Byggnaderna uppfördes efter ritningar av Leksands kommuns byggnadskontor och huvudentreprenör var Börjes Byggnads AB i Rättvik. Tanken var att byggnaderna skulle passa in i Leksandsbygden och utformades medvetet i en lågmäld stil, med faluröd fasad och långsmal grundform. Just rödfärgen valdes för att helhetsintrycket skulle påminna om en typisk »dalaby«. Lika så installerades ursprungligen specialinredning i form av leksandsdörrar och träpanelade tak för att ge lokal anknytning. Byggnaderna efterföljdes av i ännu högre grad lokalt anpassad parhusbebyggelse mellan Flottistens väg och Nordstjärnans väg.

Även delar av den senare tillkommen småhusbebyggelsen, särskilt de faluröda trähus som finns belägna väster om Pipblåsarvägen samt kring Neptuns väg, och som uppfördes av Byggnadsingenjör Nils Skoglund AB är också tydligt anpassade till Leksands lokala byggnadstraditioner. De flesta av husen har en långsmal grundform med sadeltak, enkel detaljutformning och fönsterfoder som är inspirerade från förlagor på äldre byggnader i Leksand. Den anpassade bebyggelse som finns kvar i relativt oförändrat skick kan berätta en stark och kärnfull berättelse om Leksand under 1900-talet och har därför ett kulturvärde. Att värdet inte är högre beror på att den anpassade bebyggelsen inte utgör ett enhetligt område, utan är belägen bland i stråk mellan mer mångformig kataloghusbebyggelse från perioden.

Värden/var varsam med:

- Den anpassade bebyggelsen i sin helhet beträffande byggnadernas skala, form och placering i landskapet.
- Den sammanhållna byggnadshöjden där inga av småhusen eller parhusen överstiger motsvarande en och en halv våning.
- Byggnadernas befintliga långsmala form och fasaddisposition – fönstersättning, placering av dörrar, farstukvistar, listverk och liknande.
- Byggnadernas befintliga placering i förhållande till gaturummet, med bostadshuset indraget på tomten och garagebyggnader samt förråd i oregelbundna vinklar mot gatan där detta förekommer.
- Befintlig utformning beträffande faluröd locklist- eller lockpanel.
- Befintliga ursprungliga farstukvistar och ytterdörrar samt sidoluft till dörrar.
- Befintlig utformning beträffande fönster och fönsteromfattningar.
- Befintlig utformning beträffande takmaterial, takvinkel, takutsprång och skorstenar.
- Befintliga timmer- och rotvirkesportaler samt förekomsten och den befintliga utformningen beträffande gärdesgårdar.

Parhusbebyggelse från 1972. Byggnaderna var vid sidan av Edshults ålderdomshem de första som uppfördes i området efter att kommunen 1965 uppköpt de stora äldre gårdarnas inägomark. Bebyggelsen är uttalat anpassad till Leksandsbygden och ska minna om en bymiljö. Edshult 1:114.

Parhusbebyggelse som är mycket väl anpassad belägen mellan Flottistens väg och Nordstjärnans väg. Byggnaderna är sannolikt uppförda kring 1970-talets mitt. Edshult 1:89.

Trafikdifferentiering

Edshultsområdet är planlagt enligt för 1970-talet tidstypiska stadsplaneringsideal där så kallad trafikdifferentiering stod högt på dagordningen. Med trafikdifferentiering menas att i största möjliga mån särskilja trafik med motorfordon från fotgängare i den fysiska miljön. Detta tydliggörs särskilt i södra delen av området, där många småhus är belägna i små grupper kring stickgator och säckgator utan genomfartstrafik. Att trafikseparering fick en så framträdande roll i 1960- och 1970-talens stadsplanering skedde mot bakgrund av att trafikolyckorna i Sverige ökat lavinartat under 1950- och 1960-talen. 1970-talets bostadsområden planerades därför med stor omsorg i syfte att skapa en mer trafiksäker miljö, särskilt för barn och unga.

Edshultsområdet och särskilt bebyggelsen kring gatorna Flottistens väg, Nordstjärnans väg, Pråktigs väg, Rans väg, Näckens väg och Neptuns väg är sett till trafikdispositionen ett tidstypiskt exempel på det sena 1970-talets stadsplaneringsideal. Genomgående för området är att stor hänsyn visats hanteringen av olika trafiksäkerhetsfrågor. Området kan därigenom bidra med kunskap och förståelse om det sena 1900-talets bebyggelsehistoria i Leksand, och har därför ett kulturvärde.

För 1970-talet tidstypiskt entréparti med ytterdörr i ek, trappa i betong med frilagd ballast samt med smidesräcken och en belysningsarmatur med antikglas.

Värden/var varsam med:

- Bebyggelsegrupper kring stickgator som slutar antingen i en vändplan eller cykelväg.
- Förekomsten av bilfria och ej bebyggda grönytor mellan husen. Att olika husgrupper sammanbinds med gång- och cykelvägar istället för bilvägar.

Småhusbebyggelse på 1970-talet

Förutom den anpassade villabebyggelsen finns även en mångfald av mer stilty-pisk småhusbebyggelse från 1970-talet. Däribland en mångfald av byggnader med tidstypiska kalksandstensfasader, betongtegeltak och ytterdörrar i betsat trä. Ett urval av de byggnader som utgör välbevarade och mer typiska exempel på 1970-talets byggnadsskick bedöms ha kulturvärden eftersom dessa byggnader kan berätta om bland annat populära stildrag inom 1970-talets villabyggande, det sena 1900-talets mer rationella och mekaniserade byggsektor samt har vissa materialmässiga och utformningsmässiga kvaliteter. Särskilt värdefulla bedöms de sex friliggande villor som finns längs Nordstjärnans väg och Flottistens väg

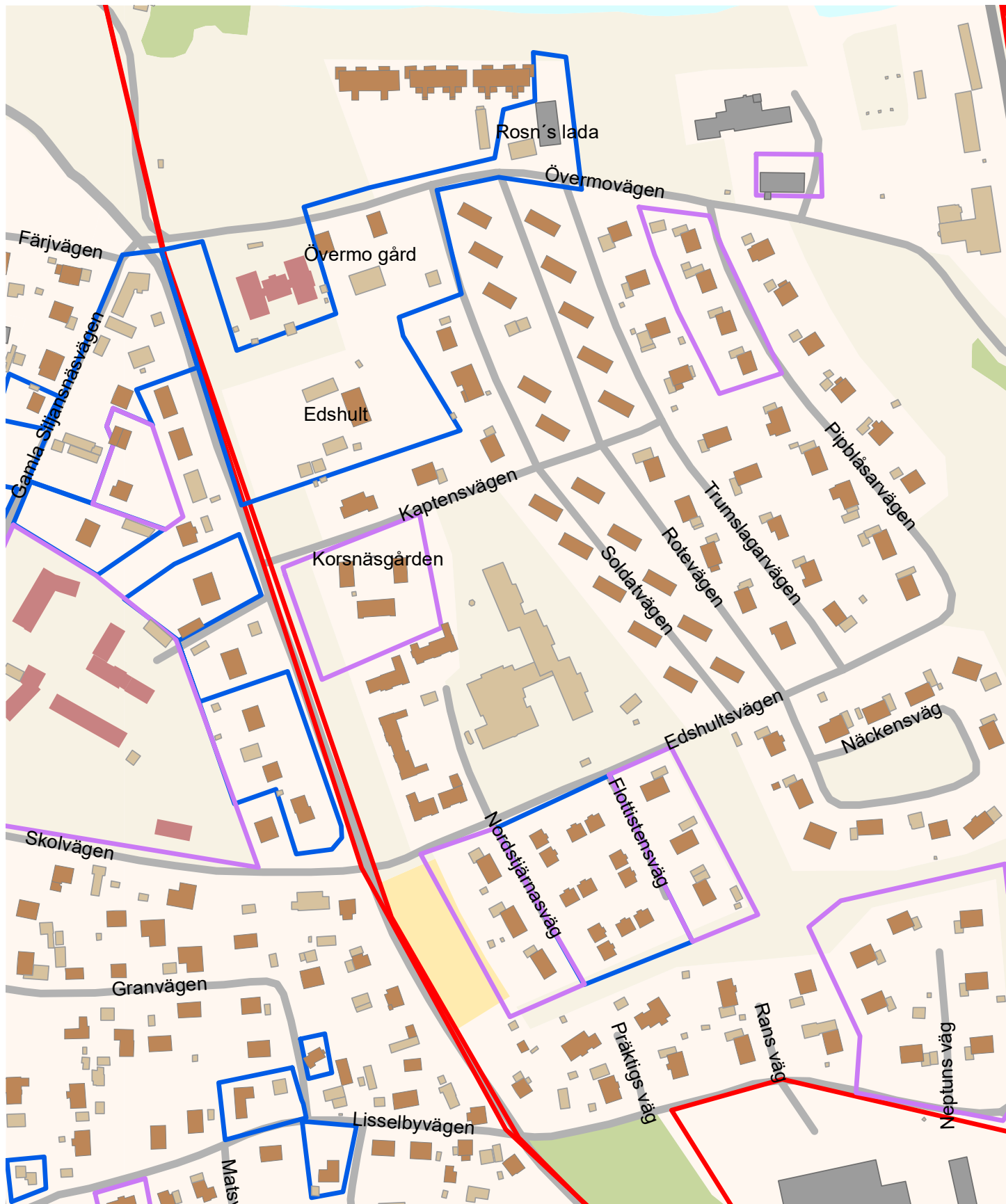
(Edshult 1:86, 1:87, 1:88, 1:90, 1:91 och 1:92). Övrig välbevarad 1970-talsbebyggelse bör bibehålla sin generella karaktär med bland annat en övervägande andel fasader i kalksandsten och faluröd locklistpanel.

Värden/var varsam med:

- Byggnadernas befintliga takform, takvinkel, stomme och form.
- Befintlig färgsättning beträffande detaljer och byggnaden som helhet.
- Befintlig utformning beträffande takmaterial, skorstenar, fönster och fasadmaterial.
- Befintlig utformning beträffande balkongräcken.
- Befintliga belysningsarmaturer.
- Befintliga ytterdörrar och garageportar i trä.
- Smidesräcken vid entréer. Entrétrappor i betong med frilagd ballast.
- Befintlig karaktär beträffande villaträdgårdar, stora öppna ytor med gräsmatta mitt på tomten och omfattande avgränsande buskage i tomtens utkanter. Uteplatser och stigar med markplattor i betong med frilagd ballast. Barrväxter och måbärshäckar. Asfalterade garageuppfarter. Gärdesgårdar som omgärdar tomten.

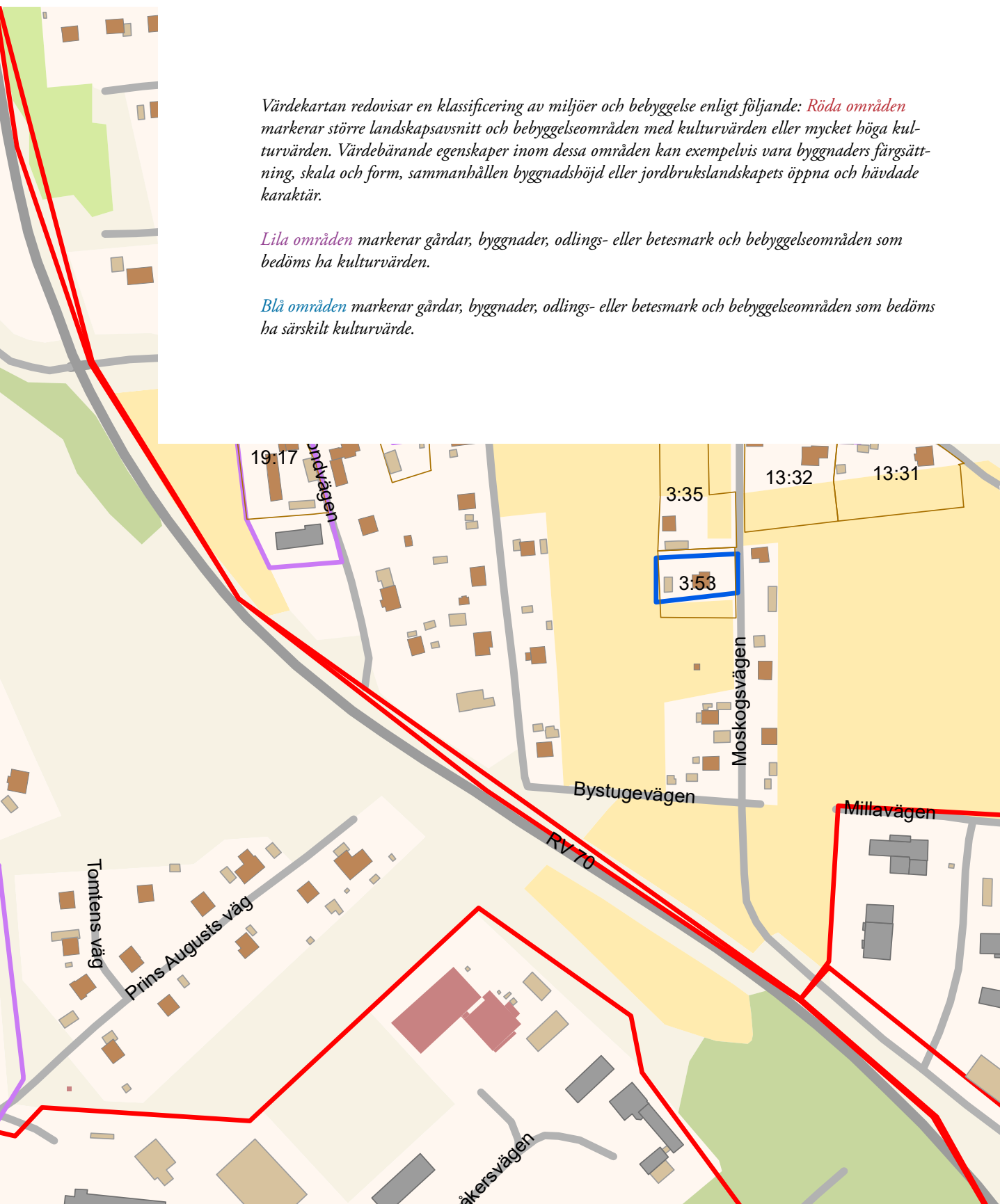
För det sena 1970-talet tidstypiskt småhus med brant sadeltak, »joddlarbalkong«, kalksandstensfasad och belysningsarmaturer med antikglas. Även villaträdgården är tidstypisk för 1970-talet. Edshult 1:86.

Värdekartan redovisar en klassificering av miljöer och bebyggelse enligt följande: **Röda områden** markerar större landskapsavsnitt och bebyggelseområden med kulturvärden eller mycket höga kulturvärden. Värdebärande egenskaper inom dessa områden kan exempelvis vara byggnaders färgsättning, skala och form, sammanhållen byggnadshöjd eller jordbrukslandskapets öppna och hävdade karaktär.

Lila områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha kulturvärden.

Blå områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha särskilt kulturvärde.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägts mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över bebyggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsamt livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

Entréparti från 1940-talet med exklusiv utformning som anspelar mot nyklassicismen. Trots att utformningen inte är ursprunglig bedöms den som särskilt värdefull, eftersom den kan berätta om 1900-talets bebyggelsehistoria och har höga utformningsmässiga värden med bland annat ädelträ i ytterdörrarna. Edshult 1:1.

Kulturhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöprogram har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamt eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likvärdigheter som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgår ifrån en estetisk bedömning av byarna.

Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga närvaron. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring - det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fåbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

Ekonomiska värden

Miljöer med kulturvärden kan ha högre ekonomiska värden i jämförelse med andra miljöer. Exempelvis kan verksamheter så som ett kaféer eller butiker nyttja byggnader eller miljöer med kulturvärden i sin marknadsföring för att

locka kunder och profilera sin verksamhet. Dalarnas unika natur- och kulturlandskap med byar, gårdar och byggnader är också en viktig ekonomisk resurs inom besöksnäringen. Antingen indirekt i förhållande till annan verksamhet eller direkt som ett besöksmål. Byggnader med kulturvärden kan även vara en reell ekonomisk resurs för privatpersoner. En studie från Kulturmiljö Halland har visat att människor i Halland historiskt varit benägna att betala i snitt 7% mer i förhållande till förväntat marknadsvärde för byggnader som bedömts ha kulturvärden. Undersökningen baseras på en jämförelse av köpesumman delat på taxeringsvärde (K/T-talet) mellan byggnader med kulturvärden och byggnader utan kulturvärden.

Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste dataskyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i 3 kap 6 § miljöbalken, samt i plan- och bygglagens paragrafer nedan:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och

- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras var-
samt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastig-
hetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska
utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

Dalarnas
museum